

Ђорђе М. Ђурђевић*

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет**

Центар за проучавање језика и књижевности

АПОКАЛИПТИКА РЕАЛНОГ: ХРИШЋАНСКО- АПОКАЛИПТИЧНИ ОКВИРИ ПРИПОВЕТКЕ *ПОШЉЕДЊИ* *ВИТЕЗОВИ СИМЕ МАТАВУЉА*

У раду се анализира апокалиптични дискурс Матавуљеве приповетке *Пошљедњи витезови* (1903), начини наративног уобличења апокалипсе, однос реалистичког наратива према апокалиптичним сликама и представама, те они сегменти у приповеци који реалистички наратив отварају ка апокалиптичном. Описују се и интерпретирају апокалиптична места у приповеци, уобличена као имплицитни цитатни упуту на *Откривење Јована Богослова*, док се посебна пажња посвећује анализи (первертоване) фигуре светог ратника, представљеног у лику Илије Булине. Притом, приповетка обилује религијским мотивима и симболима: имена јунака (Илија, Јаков, Тодор), светитељи (Св. Фрањо, Св. Доминик), иконе, покајање, грех, што отвара могућност теопоетске анализе саме приповетке.

Кључне речи: апокалипса, реализам, теопоетика, теопоетско читање, књижевна есхатологија, апокалиптични дискурс

1. Досадашња истраживања религиозних аспеката Матавуљевог дела

Повећано интересовање за проучавање религиозних аспеката књижевности није промакло ни проучаваоцима Матавуљевог књижевног дела.

Ту су посебно важни радови: „Религиозне теме – Матавуљево зрно вере” и „Грех и грешни људи у приповеткама Симе Матавуља”, окупљени у књизи *Огледања: Лаза Лазаревић – Симо Матавуљ* (2014), Драгане Вукићевић и Снежане Милосављевић Милић, радови Павла Ботића, „Тајна алегорије (С. Матавуљ: ’Богородица тројеручица’”, Немање Радуловића, „Спиритистичке теме Симе Матавуља”, Тање Поповић, „Симо Матавуљ и литерарни спиритизам”, Оливере Радуловић „Библијски мотиви у Матавуљевим приповеткама”, објављени у зборнику радова *Симо Матавуљ – дело у времену* (2011), „Матавуљев удес”, објављен у монографији Драгана Бошковића, *Нулти степен реализма*, (2018), те одељак монографије Драгане Бошковић, *Моћ фантастике (фантастика у прозном и драмском стваралаштву српског реализма)*, (2018), посвећен анализи религиозне фантастике у Матавуљевом делу. Иако се ни у једном од ових радова теопоетика не приказује као метод анализе, ипак,

* djordje.djurdjevic@filum.kg.ac.rs

** Рад је део истраживања на пројекту 178018: *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

у већој или мањој мери, они показују интенцију управо ка теопоетским истраживањима (в. ĐURĐEVIĆ 2021: 11–50). Поменути радови расветљавају интертекстуалну отвореност Матавуљевих приповедака према Библији, пучко-побожним причама, обредној и обичајној традицији источне и западне хришћанске цркве, народним предањима, као и ондашњој научно-теолошкој литератури, коју је Матавуљ посебно читао у младости и о чему сведочи у својој аутобиографији, *Биљешке једног писца*.

Тако се нпр. приповетка *Пилипенда* архитектстуално уписује у *Књигу о Јову* (в. VUKIĆEVIĆ, MILOSAVLJEVIĆ MILIĆ 2014: 177), док се у подтексту *Аранђеловог удеса* открива первертовани јеванђеоски одељак о Богородичином безгрешном зачећу (в. BOŠKOVIĆ 2018: 32), итд. Између других Матавуљевих приповедака, које у себи носе религиозну матрицу, истичу се *Авимелах*, *Наумова слутња*, *Свечев лик*, *Богородица тројеручица*, *Марија*, *Ошкопац* и *Била*, *Поварета*, *Грешно дете*, *Покајан грех*, и др. Занимљиво је то да се приповетка *Пошљедњи витезови* не убраја у дату скупину. С једне стране, њено изостављање сасвим је оправдано, јер на дено-тативном плану *Пошљедњи витезови* обрађују „одумирање приморског племства” (МАКСИМОВИЋ 2014: 188), приказано кроз спој два испрва раздвојена наратива – једног, везаног за статусом опадајућу и скоро сасвим пропалу племићку породицу, и другог, везаног за псеудо-војника, који, такође, пропада. Међутим, како ће се у следујућем показати, а на основу увида поменутих аутора о присуству хришћанских мотива у Матавуља, дата приповетка се, кроз обиље скривених хришћанско-апокалиптичких момената, сасвим оправдано може прикључити набројаним. Како је есхатологија „у српској књижевности присутна кроз два модела: преко књижевних текстова доминантног есхатолошког опредељења и кроз корпус есхатолошких идеја” (ВОЈОВИЋ 2004: 5), тако *Пошљедњи витезови* у себи окупљају значајан број хришћанских, посебно есхатолошко-апокалиптичних мотива.

Обиље имплицитних упута на хришћанску апокалипсу раскрива Матавуљев однос према библијској матрици: она је за њега „залиха симбола, сижеа који се поступцима интертекстуалних интерсекција (реминесценцијама, топосима, одјецима) слободно укрштају, повезују са савременим, актуелним, за реалистичку поетику карактеристичним темама” (VUKIĆEVIĆ, MILOSAVLJEVIĆ MILIĆ 2014: 268). Успостављањем трансжанровских симбиоза између реалистичког и библијског текста, „Матавуљ је стварао рецепцијску напетост, поигравао се са читалачким аутоматизмом и тиме крајем епохе реализма, у великој мери дестабилизовао њена поетичка начела” (VUKIĆEVIĆ, MILOSAVLJEVIĆ MILIĆ 2014: 178).

Такође, иако се живот самог писца налази са друге стране живота његових уметничких текстова, ипак нам интерпретативну пажњу ваља упутити и на питање Матавуљеве религиозности, о којој он више пута проговара у *Биљешкама*. Посебно су важне његове речи о кризи вере, која се догађала у његовој раној младости, те напомена да ју је превазишао спознајом ’песничке стране религије’, што је оно ’зрно вере и веровања’, због ког је схватио „њешто, што је била наснова и властитом размишљању и туђим мислима, које су ме опет привеле Богу” (МАТАВУЉ 1939: 21). Речено указује на Матавуљево осећање близине и, ако се може рећи, међузависности религијске и поетске матрице, што постаје једно од важних места Матавуљеве поетике.

2. *Пошљедњи витезови*: Литература, теопоетика, апокалипса

Припадајући кругу прича везаних за Матавуљево родно подручје, за Далмацију и Шибеник, приповетка *Пошљедњи витезови* први пут је објављена 1889, носећи наслов по двојници главних јунака – *Конте Иле Десети* и *Илија Булин*. Објављивање коначне верзије, промењеног наслова, одиграло се 1903. године. Као најупечатљивији елемент ове приповетке препознат је лик Илије Булина, описаног као *miles gloriosus* (в. ŽIVKOVIĆ 1977: 208), као јунака чудног и митомана, који је „мијешао свијет својих причања и фантазија са реалним и за њега веома суровим животом” (МАКСИМОВИЋ 2014: 128), који је „лажац, хвалисавац, чија је ’причалачка страст’, као и ’слушалачка’ оних који га окружују, често мотивисана његовом позицијом исељеника или војника (*miles gloriosus*) и егзотичношћу прича које приповеда” (VUKIĆEVIĆ, MILOSAVLJEVIĆ MILIĆ 2014: 172), те је на тај начин проналазио „начина да се наметне, да се угура у живот” (MITROVIĆ 2011: 143).

Међутим, Булиново приповедање израња из много ширег мозаика апокалиптичних гестова у приповеци, те је интерпретирање датог приповедања условљено раскривањем његове апокалиптичне позадине. Матавуљева изузетна приповедача опсервативност последује у наративној експанзији различитих иманентних прича и детаља унутар истог наративног оквира (в. ŽIVKOVIĆ 2019: 63), те су, у том смислу, посебно драгоцени почетни делови приповетке *Пошљедњи витезови*, због тога што се управо кроз њих текст отвара ка апокалиптичном дискурсу.

2.1. Криза

Наративни свет јунака анализираних Матавуљеве приповетке пренасељен је религиозним знаковима, чак и у потпуности сачињен од њих. Постављањем опустелог двора старе породице М-вића у улицу, названу по Светом Фрањи Асишком, ствара се наративна напетост између учења поменутог хришћанског светитеља и природе саме фамилије М-вића. Наспрам фрањевачког инсистирања на емулацији Христове смирености и понизности стоји конте Иле Девети. Његово прво појављивање „у црној закопчаној хаљини”³ својеврсно је первертовање монашке ризе тамних боја, карактеристичне за овај римокатолички ред, док је његово занимање – зеленашење – сушта супротност фрањевачком инсистирању на сиромаштву. Како у *Беседи на гори* Исус поручује: „Нико не може два господара служити; јер или ће једнога мрзети, а другога љубити; или ће се једнога држати а другога презирати. Не можете служити Богу и мамону.” (Мт 6, 24), стиче се утисак да је дом М-вића постао својеврстан *храм новца*, док је Иле Девети *свештеник* датог храма. Осим што је дати двор „крпеж од неједнакијех грађевина”, чиме по гротескном изгледу постаје близак руинама од старозаветних Содоме и Гоморе до нпр. Толкиновог Мордора, његова псеудо-храмовност двоструког је порекла. Острвљани, како их Матавуљ назива, људи који Илу долазе по помоћ, двору прилазе пуни осећања ’надања, страха, притајене срџбе, чак и очајања’ – дакле, долазе на начин сличан ономе како би прилазили самом Богу и цркви. Да је посреди управо такво осећање међу острвљанима, сведочи и то што се они моле Илу Деветом „ка’ ча се моли ови распети”, мислећи на

3 Сви наводи из приповетке *Пошљедњи витезови* учињени су према: МАТАВУЉ 1948.

икону распетог Бога, која виси над главом педесетогодишњег племића, притом га називајући „конте свитли”.

Повереност новцу, а не Богу, поставља питање како религиозности самог Ила, тако и функције многих црквених елемената у његовом простору. Одабир иконе распетог Исуса, пред којом „*чкиљаше* (подвукао Ђ. Ђ.) пламичак у сребрном кандиоцу”, осветљава позицију Бога у наративном свету приповетке. Из мноштва других момената Исусовог живота, одабира се онај који је, ни мање ни више, но везан за божанску смрт. Поменути расцеп између породице М-вића и хришћанског искуства, радикализован оприсутњењем Христове смрти, бива потврђен и тиме што „с десне стране Господа нашега *осмјејкиваше се* (подвукао Ђ. Ђ.) добродушни лик Пија IX-ог, а с лијева ћесара Франа Јосипа”. Божанска моћ нестаје у власти његових представника на земљи, актуелног римског папе, који 1870. проглашава догмат о папској непогрешивости, и аустријског цара, чија власт, такође, замагљује божанску. Како је религија „најдубља тачка сваког бића: трансцендентни врхунац живота”, тако је модерна криза увек везана за религиозну кризу (в. НАМВАЅ 2017: 135). Свакодневни контеов одлазак на јутарњу и вечерњу мису пре је обичајног и традиционалног карактера, но што има везе са верском потребом и живим искуством саме вере, док људи, које он на путу ка катедрали среће увелико раскривају и положај саме цркве, схваћене као заједнице верних града Х: за „њим измиголи њека ситна, погурена госпођа, небично дугих образа”, односно, „за њима пристаде гдекоја баба грађанскога реда, гдјекоји старији умировљени чиновник и старије слушкиње”. По повратку, Иле бива обасипан ’ружним појавама’, које подразумевају увреде од незадовољног народа. Посебно је упечатљив сусрет са припадником друге, супротстављене племићке породице: „Ено доље чак у дну улице витлају се густе колуте дима око главе једног високог господина”. Његов задимљени изглед, као и риђа коса, слична представи ђавола у Мановој *Смрти у Венецији*, недвосмислено упућују на хтоничну, дијаболичку фигуру.

Није управо поменути конте Славко једини преображен у нехуманолико биће. Острвљани су за Ила Деветог ’бештије’, док ће његову метаморфозу (после реплике једног од острвљања: „По светога Франу, ком си завитан, дошло ми је да – да – да. Ах! *баш нимаш душе* (подвукао Ђ. Ђ.)”) приповедач прокоментарисати: „Ето у какву се звијерку преобрази витез из времена Кулина бана, сердар из друштва Јанковића”. Није претерано рећи да у приповеци *Пошљедњи витезови* људи уопште и нема, што ће потврдити слуга И-хан, који „нека је напољу сасвијем видно, рецимо љетњега дна, пред сунчев огранак, слуга ипак излази са запаљењим фењером” (Матавуљ 2011). Дати фрагмент двоструко је значајан. Прво, њиме се асоцијативно оприсутњује диогеновска потрага за *човеком* по античком полису – у приповеци, јасно је, тражени се не проналази; друго, град Х осветљен је иако нема сунца. Одсуство сунчеве светлости недвосмислена је ознака Христовог одсуства, који се у Матавуљу добро знаним црквеним песмама назива *светлост разума* и *сунце правде* (нпр. у Божићном тропару). Удаљеност од Бога а блискост дијаболичком мотивисана је и на самом почетку приповетке, где Матавуљ проговара о знамењу племићке куће М-вића: на њиховом је грбу „окруњена аждаха исплазила језичину, пропела се на задње ноге, а у предњој шапи држи мач”, те како је страшна аждаја „витешко оби-

љежје М-вића”, тако се увелико наставља первертовање хришћанских образаца – у конкретном случају, хришћанина-ратника, који убија звер.

Притом, цела приповедна линија, посвећена М-вићима, одише смрћу и пропадањем, који потичу управо из кризе положаја и функције божанског. У таквом контексту, одлазак на мису Ила Деветог, често призивање Исусовог или Мадониног имена, или његово „прекрстио се побожно”, тек су пуки гестови, испражњењи било каквог истинског односа са Богом.

Друга наративна линија посвећена је православној породици Булин. За разлику од добропознатог племићког порекла и имена сваког од предака породице М-вића, „бог сами зна”, рећи ће у приповеци Матавуљ, одакле су Булини. Да је Бог заиста повезан са пореклом ове сељачке породице потврдиће и само име првог именованог Булина – Тодор, онај који је Божији дар. Међутим, булиновска повезаност са Богом, такође, доживљава свој крах. Јасно је да Матавуљ успоставља паралелу између две породице, те се може закључити да на месту контеовог зеленашког греха стоји Тодорова склоност ка крађи, што свој наративни врхунац доживљава у отмици свештеног лица. Међутим, и поред уочљиве паралеле, као композиционог начела приповетке, појављивање еквивалентних догађаја узроковано је општим искуством тотализујуће кризе. Четири су степена пропадања, рећи ће Бела Хамваш, кроз које је европска култура прошла: „окретање од цркве (реформација), од догме (просвећеност), од Бога (материјализам) и коначно од морала (цинизам)” (в. Хамваш 2017: 130). Свет и јунаци Матавуљеве приповетке управо се налазе на прелазу између треће и четврте фазе, с тиме што су потоњој доста ближи. Иако ће Тодорови синови и даље носити библијска имена (Јаков, Периша (Петар) и Илија), она ће, као што је то био случај и са контеом, постати празне ознаке. Дато ће бити највидљивије у најстаријем сину, Илији, с којим „растијаше свако зло”. Страхотно раскривање Илијиног идентитета, праћено је, теновски, тиме да је он своју природу наследио од оца, јер „у крви им је тако” и „зло је при њему рођено, као и (при, Ђ. Ђ.) покојноме оцу!”. Поред овога, Илијино одрастање у одређеној мери може творити итертекстуалну осцилацију са параболом о блудном сину. Попут блудног сина, Илија напушта дом, те сличност између Матавуљевог и јунака Христове параболе похрањена је у томе што обојица страдају у одсуству од породице и потуцању по свету. Илијино страдање утолико је веће што се „разболи смртно на улици”, те сусрет са смрћу постаће једно од централних места Илијиног идентитета, које ће се, како ће се касније видети, понављати.

Како је суштина параболе о блудном сину (осим очеве љубави) синовљево покајање, тако ће и у датој Матавуљевој приповеци метаноја бити присутна. Бдећи над одром свог полумртвог сина, Илијина мајка ће, позивајући се на Госпу врхпољску, рећи: „Могао би се поправити, ако преболи”. Међутим, како је показано, божанско одсуство, те одсуство очеве љубави, покајање показује немогућим, услед чега биће кризе неповратно нараста. Како се криза увећава, тако ће будућа Илијина дела довести до смрти његове мајке Ике, те ће он поново напустити дом. Тиме ће се у приповеци, у животима јунака, отворити зјапећи простор – празан простор између саме кризе, која све захвата, и жељеног изласка из ње. Остала браћа, Јаков и Периша, живеће привидно пристојан живот, оснивајући породице, док ће Илијин боравак

до његовог поновног појављивања у приповеци бити затамњен, чак ни после тога са сигурношћу неће се знати где се налазио.

2.2. Папагај – Гласник апокалипсе

Свети Фрања, дивећи се целокупној божанској творевини, посебну наклоност и љубав показивао је према птицама, „које воле свјетло а зазиру од таме сумрака” (BONAVENTURA 2018), са којима је *говорио*, што се, или с највећим пијететом или пак с подсмехом, памти. Конте Иле Десети, син Ила Деветог и последњи М-вић, који је, ћелав и без зуба, по свом психичком и физичком изгледу био потпуни одраз пропасти свог дома, као најдражег љубимца имао је „старог оперутаног папагаја”. Бивши веома интелигентна (што је она особина која је Илу Десетом недостајала) животиња, папагај је савладао велики број речи и служио као разонода М-вићима. Његово поштовање у датој породици било је толико, да ће слушкиња Гарофола рећи: „Грихота (је), боже прости, чак ни кршћен, ех кад је бил млуод, имал је више памети него многи кршћени!”. Иако се може оправдано помислити да је посредни blasphemична идеја – крстити животињу –, дата Гарофолина изјава много је дубљег карактера. Архетипски одражавајући фрањевски орнитолошки разговор са Творцем, папагај постаје једна од кључних фигура приповетке *Пошљедњи витезови*. Поменути празнина не јавља се тек у животима Булина, већ и живот Ила Деветог карактеришу прекиди, места која не бивају саопштена. Период контеове младости обележен је двама важним моментима. Први је везан за 'прекид закона', „који дотле бјеше напосе за властелу, а напосе за пучане и кметиће” – дакле, повезан је са променом друштвено-политичког уређења Далмације. Сама промена више је од тога – мења се устројство света Ила Деветог! Живот после дате промене за једног племића, где његов статус бива дубоко уздрман, јесте *живот у кризи* и кобности. Спољашње околности утичу на унутрашње, уједно породичне и индивидуалне. Непознате је шта се десило с мајком Ила Десетог, супругом Ила Деветог. Иако се може наслути да је контеша Матилда била у недозвољеном односу са извесним младим пуковником, папагај „Ронрон једино могаше поуздано знати бјеше ли истина што се по граду говорило...”. Када мештар Лујо буде, заједно с дечаком Илом Десетим, прегледао папагаја, чиниће то на исти начин као да чита књигу: „Лујо лагано растргне крило папагајево, те издрљивши очи кроза зеленкасте наочари, тражи зарезнике”. Папагај ће, дакле, постати вишеструки метатекстуални простор унутар наративног света Матавуљеве приповетке.

Он ће постати оно место, које ће уздрмати реалистичку поетику, јер ће њиме бити прекривено неизрециво, несаопштиво, *реално* самог реалистичког дискурса, он ће постати место у ком се налази разрешење *тајне*, али које неће моћи да буде *прочитано*, он је траг „који реалистички текст потискује и излаже рационалној контроли” (BOŠKOVIĆ 2018: 18), он је канал, кроз који ће проговорити несвесно реалистичког текста, у њему „откривамо идеолошке и семиотичке центре које текст жели да потисне” (BOŠKOVIĆ 2018: 19), те место „пресека дискурзивно свесног и несвесног једне епохе и једне поетике” (BOŠKOVIĆ 2018: 26), наративно место кроз које проговара сакривена и потиснута траума самих јунака.

У таквом искуству, када је „спала књига на два слова”, пошљедњи витезови,

Иле Десети и Илија, постаће, уколико се можемо послужити Фукоом, слични Дон Кихоту. Сервантесов витез „личи на неки знак. Дуг, мршав графички знак попут слова, као да управо излази из отворене књиге. Читаво његово биће јесте само језик, текст, одштампани листићи, већ преписана прича. Сачињен је од изукрштаних ријечи; то је рукопис који лута по свијету међу сличним стварима.” (FUKO 1971: 111) Конте Иле Десети лутаће у неразговетном говору свог љубимца Ронрона, док ће Илија постати врсни приповедач, који ће, такође, залутати у сопственом приповедању. И папагајево крештање и Илијино приповедање потврдиће оно што је Фуко у *Дон Кихоту* уочио: „Језик раскида своју стару везу са стварима да би ушао у ону суверену усамљеност, из које се више неће вратити, у своје стрмо биће, које је постало литература” (FUKO 1971: 113). Заробљени у сопственим наративима, оба витеза једино могу да заврше у смрти.

Папагајево понављање неколико језичких формула блиско је Илијиној узречици 'сакрамент'. Осим веома непоузданог Илијиног приповедања о боравку у млетачкој војсци, у приповеци се не саопштава где се заиста Булин налазио и како је његов живот у датом периоду изгледао. Једина реч, која ближе може посведочити дато искуство, јесте 'сакрамент'. Булинов долазак међу породицу и старе познанике праћен је важним запажањем брата Јакова: „Ја сам мислио да си одавно на ономе свијету и душе сам се твоје сјећао”. Непознатост правог места Илијиног боравка, Јаковљева мисао, као и Илијино име и узречица, оправдавају претпоставку да он није био у Млечима, у Италији, него – што је већ у детињству доживео – у смрти.

Илија Булин јесте јунак који се враћа из смрти.

Биће је тако „структурирано као да није са овога света, анђео, када се препусти реализацији жеље мора да га (свет, Ћ. Ћ.) напусти, и да остварење жеље не може да остане у симболичком поретку него сам субјект мора да нестане, и за собом остави расцеп унутар примарне породице” (BOŠKOVIĆ 2018: 31–32), што Илија управо чини. Смрт, као место Илијиног боравка, реалистички је непредстављива. Она ће, једино, бити пројављена узречицом *сакрамент*, коју ће, све више боравећи међу *живима*, Илија све теже изговарати: 'са-кра-мент', 'сакр...', 'сакррр...', 'сакраментхинајн', односно, све теже ће му бити да заиста саопшти шта је проживео. Непрестано покушавајући да саопшти истину тог *сакрамент*, постаће одличан и свима занимљив приповедач. Даље, узречица *сакрамент*, са својим дефектним формама, показатељ је:

„језик у свом суштински поетском карактеру истовремено откривење и истовремено посредовање које се намеће и, у тој мери, прекрива ствари као такве – 'стварност' у њеној крајњој, неизрецивој истини. То је стварност, каква би, претпоставља се, била представљена апокалипсом. Ако се апокалипса заиста догоди, то се уопште не дешава у језику. Апокалипса је тренутак када се језик на својим границама распада и сва бића остају без речи присутна и отворена једна за друге, тренутак када су превазиђене све артикулишуће разлике” (FRANKE 2009, X–XI).

Узречица *сакрамент* постаће, дакле, откривењско место приповетке *Пошљедњи витезови*. Целокупно Илијино приповедање заправо је само наративна маска, иза које се скрива оно што се кроз *сакрамент* жели саопштити. Истина са-

крамент-а истина је која „припада оном што није још ту, или оном што је било, али као нешто што никада и само није било ту, не као потпуно, до краја, као присутност, као презент. Апокалиптичка истина је истина која ће се тек открити” (MILIĆ 2003: 15). Колико год изгледало да разрешење *сакрамент*-а може бити једино у прошлости, одакле га Булин доноси, оно, оцртавајући скривену везу са трансценденцијом и покушавајући да пређе преко рубова језика и саопштивости, заправо лежи у будућности. Једино ће Илијина поновна смрт – из које се неће вратити – моћи да открије шта *сакрамент* значи.

2.3. Матавуљеви витезови наспрам хришћанског светог ратника

У основама западне цивилизације похрањена су два контрапунктна мита: први, старији, пагански јесте мит о вечном повратку, док је други, јудео-хришћански, посвећен јунаку који убија змаја. Први, заснован на циклizmu природе, оцртавајући мајчинско-женски поредак времена, нема почетак и крај. Породица М-вића у одређеној мери одговара овом принципу, те није без наративног оправдања и то што је конте Иле *девети* члан своје династије, на тај начин оцртавајући недвосмислени мајчински број. Племићи једноставно *постоје*, њихови се наследници смењују, носе иста имена, и по логици ствари, односно, логици мита о вечном повратку, они се никада неће завршити. Међутим, приповетка сведочи управо крај таквог поректа – поменута се 'смена закона' догодила. Дати крах упризорује апокалиптични момент, чиме се показује да је апокалиптика „створена да би приказала општи историјски процес, или боље, општи закон који је деловао, делује и деловаће увек, у симболичкој, појавној форми” (KUZNJECOV 2013: 244). Отуда и хералдичко обележје М-вића: аждаја настаје као симболичка форма извитоперења и деструктивности саме породице, док се на ширем плану укључује у бестијаријумско-дијаболички каталог библијских звери од нпр. *Књиге пророка Исаије*, где се појављује морска неман Левијатан, преко четири звери *Књиге пророка Данила* до развијеног бестијаријумског каталога *Откривења Јовановог*. Појава звери ознака је катастрофичног, самим тим и апокалиптичког (в. ĐURĐEVIĆ 2021, 156–166). Уколико се звер схвати као некакво засебно биће, борба са њоме никада не може бити окончана. Ма колико ратник „махао мачем – то је рационално бесмислено јер на месту одрубљене главе ниче нова, победа се достиже духом а не силом. Беспредметно је бунити се против система, подизати револуције, устанке – резултат је увек да једну 'главу' смени друга. Потпуно се 'змај' може уништити само у себи...” (KUZNJECOV 2013: 245). Ниједан М-вић дато не успева, те је зато потребна појава јунака, који звер може победити.

После 14 година одсуства, 14 година празнине, у недељу „одједном, иза роња њихове (Јакова и Перише Булина, Ћ. Ћ.) уске улице изађе њеки војник, са штапићем у руци”. Кихотијански наоружан, первертовани хришћански ратник, у приповеци бива препознат као 'чудан војник'. Његова *чудност* потиче из мистериозности његовог пређашњег борава, неочекиване појаве те изузетних приповедачких способности. Ратујући са самим собом, са демонима прошлости своје младости, са сенима свог мртвог оца Тодора, своје мртве мајке Ике, Илија, с једне стране показује „тенденцију да се ратује са прошлим чудовиштима”, односно, испредањем прича покушава да преосмисли катастрофичну садашњост – будућност, да оствари „ви-

зију стварања новог и бољег света” (FONDA 2013: 218). Борећи се са звери и, кроз покушај уласка у породицу М-вића, желећи да звери подиђе изнутра, он се бори за „разинституционализацију традиционалних друштвених здања”, подрива „традиционални ауторитет” и доноси „ново и савршеније друштво” (FONDA 2013: 218).

Приповедни одељак посвећен заједничком лову на птице Ила Десетог и Илије заправо је, у Сервантесовом духу, пародирање витешког обрасца, те како је звер постала огромно биће, а ратник веома слаб (уместо светоратниковског копља и мача тек штапић), тако, „грохотан смијех са свију страна пропрати витежев пад”. Иако је *апокалипса* изворно религијски појам – откривање, откривење, открочење, визија, виђење, замишљеност, инспирација у заглданости, созерцање, огољавање, такође, голотиња, свученост – у двадесетом веку (прецизније речено, постмодерни) њено значење превасходно се испуњава у секуларном, односно, постсекуларном контексту, те је посреди реч о „апокалипси у којој је преостао само још катаклизмички аспект” (PRNJAT 2012: 113; такође в. ĐURĐEVIĆ 2021: 62–64), услед чега се апокалипса данас примарно перципира као катастрофа, смрт, пропаст, крај. На основу тога, постмодерна апокалипса може се означити оксиморном: апокалипса без откривења, односно, апокалипса без трансценденције (PRNJAT 2012: 116). Управо таква апокалиптичка дефинише Матавуљеву приповетку, те његовог ратника – витеза, који се бори са звери.

3. Крај / Крах или ’?’

Поновни Илијин повратак у породични дом праћен је активирањем старозаветне матрице о сукобу два брата: Исава и Јакова. Иако је право наследства припадало старијем брату, Исаву – у Матавуљевој причи Илији –, користећи се одређеним лукавствима, Јаков је тај који од оца Исака добија благослов. Библијска матрица код Матавуља бива утолико промењена, што се браћа међусобно деле, међутим, Матавуљева приповест проширује архетипску матрицу, укључујући у њу апокалиптички импулс. Осећање кобности, по мишљењу Беле Хамваша, јесте једно од кључних ознака човековог доживљаја апокалипсе. Јаковљево осећање кобности потиче из његовог страха да ће му млађи брат узети имовину:

„Прецизно речено: човек живи као да му стално прети коб. Ово осећање кобности није ништа друго до субјективна страна есхатонске ситуације. Кобност се може осетити као стални немир, устрепталост и напетост људске свести. Овај немир, ужурбаност и ’нервоза’ могу се приметити на свим подручјима укупног човековог живота” (HAMVAŠ 2017: 185).

Осећање криза само се, дакле, продубљује, те ће у једном тренутку Јакову лице позеленети, односно, његово понашање постаје толико неконтролисано, ужурбанано и истргнуто, те он „опсова, скочи, нагло свуче кружат, отпаса се и изу, све то у тињи час, као да мишљаше у воду скочити, па се пружи у кревет”. ’Тињи час’ ознака је да се време у Јакову фузијски сабија, те он постаје ходајуће експлозивно биће. Сваки његов корак оцртава апокалитички ход између живота и катастрофе. Међутим, за разлику од Илије, који се од себе путем приповедања ослобађа, Јаков непрестано имплодира. Занимљиво је и то да ће оба брата завршити на исти начин. Илија ће се

утопити (барем ће на денотативном плану приповетке тако бити назначено), док ће Јаков, како смо цитирали, 'као у воду скочити'.

Крај приповетке подразумева извесни извештај о смрти јунака. Сви јунаци, на различите начине умиру.

Међутим, њихове смрти ни у ком смислу не означавају крај нарације и завршетак апокалипсе. Њихови животи пренеће се у литературу: „Послије смрти нашега пјесника Дон Јосифа Б. међу његовијем артијама, наћи ће се потпуно дјело у класичном језику далматинскога приморја, коме је натпис: *Писме Ластрице Врху Конта Иле М-вића и Илије Булина, спиване од Д. Ј. Б.*”. Отварање прозног текста ка поезији бива условљено апокалиптичким налогом, јер се реалистички наратив показује немоћним да изрази апокалиптички еруптивни потенцијал и зато се премеће у поезију. Такође, сам крај приповетке и смрт последњег јунака, Ила Деветог, дати наратив оставља у отворености. Конте Иле Девети „бјеше се погурио”, те, уколико следујемо поменуто Фукоову интерпретацију, сам конте постаје *знак питања*. Дати знак упитаности, нејасности, мистериозности, неодговорљивости, неразумевања, постаје истина Матавуљеве приповетке. '?' постаје апокалиптичка заглавност у будућност: хоће ли се *сакрамент* објаснити, открити, појавити, постати присутан – хоће ли *нови свет*, после тотализујуће кризе и апсолутне катастрофе, и поред одсутних (псеудо)вitezова бити могућан, бити *реалан*?

Дубински преозначавајући стварност, и тиме ћемо завршити – иако анализа дате приповетке уопште није исцрпљена – Матавуљ, гледе Илијиног лика, у приповеци прави још један помак. Иако ће и за Илу Деветог и Илу Десетог експлицитно рећи да су умрли, Илијина смрт, као и цео његов живот, остаће необјашњена. „Илија поста као аветиња”, чисти *дух приповедања*, који је још увек живео само у својим нарацијама, те га, скочивши у море, „валови заклопише”. На исти начин као што Бог 'узе' пророка Илију, тако валови 'заклопише' приповедача Илију, а како ће пророк Илија поново доћи (Отк 11), тако се Илијин наративни дух у самој приповетки не може угушити, већ се преноси преко смрти, преко апокалипсе.

Литература увек бива кроз смрт и апокалипсу – кроз неизвесност и тајну човековог живота. Литература се, како показује Матавуљ, увек завршава – или, пак, само тамо дешава – у апокалиптичким просторима, са друге стране смрти.

Цитирани извори

BONAVENTURA 2018: BONAVENTURA. *Životopis sv. Franje*. 2018. <https://ofm.hr/sv-bonaventura-zivotopis-sv-franje/> (3. 9. 2020).

MATAVULJ 1939: MATAVULJ, Simo. *Bilješke jednog pisca*. prir. Marko Car. Beograd: Srpska književna zadruga, 1939. [orig.] МАТАВУЉ, Симо. *Билешке једног писца*, прир. Марко Цар, Београд: Српска књижевна задруга, 1939.

MATAVULJ 1948: MATAVULJ, Simo. *Posljednji vitezovi*. Beograd: Prosveta. [orig.] МАТАВУЉ, Симо. *Пошљедњи витезови*. Београд: Просвета.

Цитирана литература

BOJOVIĆ 2004: BOJOVIĆ, Dragiša. *Srpska eshatološka književnost*. Niš: Centar za crkvene studije; Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet, 2004. [orig.] БОЈОВИЋ, Драгиша. *Српска*

- есхатолошка књижевност. Ниш: Центар за црквене студије; Косовска Митровица: Филозофски факултет, 2004.
- BOŠKOVIĆ 2015: BOŠKOVIĆ, Dragan. *Nulti stepen realističkog diskursa*. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet. 2015. [orig.] БОШКОВИЋ, Драган. *Нулти степен реалистичког дискурса*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет. 2015.
- VUKIĆEVIĆ, MILOSAVLJEVIĆ MILIĆ 2014: VUKIĆEVIĆ, Dragana, MILOSAVLJEVIĆ MILIĆ, Snežana. *Ogledavanja: Laza Lazarević – Sime Matavulj*, Niš: Filozofski fakultet. 2014. [orig.] ВУКИЋЕВИЋ, Драгана, МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ, Снежана. *Огледавања: Лаза Лазаревић – Симо Матавуљ*, Ниш: Филозофски факултет. 2014.
- ĐURĐEVIĆ 2021: ĐURĐEVIĆ, Đorđe. *Teopoetika: O apokaliptičnom diskursu srpske poezije*. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet. 2021. [orig.] ЂУРЂЕВИЋ, Ђорђе. *Теопоетика: О апокалиптичном дискурсу српске поезије*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет. 2021.
- ŽIVKOVIĆ 1977: ŽIVKOVIĆ, Dragiša. *Lik militis gloriosi kod Sime Matavulja*. u: *Evropski okviri srpske književnosti*. Beograd: Prosveta. 1977. [orig.] ЖИВКОВИЋ, Драгиша. *Лик милитис глориоси код Симе Матавуља*. у: *Европски оквири српске књижевности*. Београд: Просвета. 1977.
- ŽIVKOVIĆ 2019: ŽIVKOVIĆ, Ana. *Slika u srpskom realizmu (Istorijskopoetička studija)*, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 2019. [orig.] ЖИВКОВИЋ, Ана. *Слика у српском реализму (Историјскопоетичка студија)*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2019.
- KUZNJECOV, Jurij 2013: KUZNJECOV, Jurij. *Zakon Titanika (teorija katastrofa)*. u: *Apokalipsa, teorija, praksa i estetika propasti sveta*. prir. Goran Stanković. Beograd: Službeni glasnik. 2013.
- MAKSIMOVIĆ 2014: MAKSIMOVIĆ, Goran, *Kazivanje grada i drugi ogledi*, Niš: Filozofski fakultet. 2014. [orig.] МАКСИМОВИЋ, Горан, *Казивање града и други огледи*, Ниш: Филозофски факултет. 2014.
- MILIĆ, Novica 2003: MILIĆ, Novica *Istina apokalipse, književnost i filozofija na „poslednjem sudu“*. Čačak: Gradac, 2003.
- MITROVIĆ 2011: MITROVIĆ, Marija. *Geografija i pripovedanje – Matavuljeve priče iz primorja. Sime Matavulj – delo u vremenu*, Zbornik radova sa međunarodnog skupa Književno delo Sime Matavulja (29. i 30. maj 2008). ur. Dušan Ivanić, Dragana Vukićević. Beograd: Filološki fakultet. 2011. [orig.] МИТРОВИЋ, Марија. *Географија и приповедање – Матавуљеве приче из приморја. Симо Матавуљ – дело у времену*, Зборник радова са међународног скупа Књижевно дело Симе Матавуља (29. и 30. мај 2008). ур. Душан Иванић, Драгана Вукићевић. Београд: Филолошки факултет. 2011.
- PRNJAT 2012: PRNJAT, Aleksandar. *Apokalipsa bez otkrivenja: Svetozar Stojanović o mogućnosti samouništenja čovečanstva. Theoria: časopis Filozofskog društva Srbije*. Beograd: Filozofsko društvo Srbije. god. 55. br. 4.
- FRANKE 2009: FRANKE, William. *Poetry and apocalypse: Theological Disclosures of Poetic Language*. Stanford, California: Stanford University Press. 2009.
- FONDA 2013: FONDA, Mark. *Postmodernost i apokalipsa: studija žanra*. u: *Apokalipsa, teorija, praksa i estetika propasti sveta*. prir. Goran Stanković. Beograd: Službeni glasnik. 2013.
- FUKO 1971: FUKO, Mišel. *Riječi i stvari, arheologija humanističkih nauka*. Beograd: Nolit. 1971.
- HAMVAŠ 2017: HAMVAŠ, Bela. *Istorija i apokalipsa*, prevod Sava Babić. Beograd: Draslar. 2017. [orig.] ХАМВАШ, Бела. *Историја и апокалипса*, превод Сава Бабић. Београд: Драслар. 2017.

Djordje M. Djurdjevic

APOCALYPTICS OF THE REAL: CHRISTIAN-APOCALYPTIC FRAMEWORKS OF THE
STORY *THE LAST KNIGHTS*, BY SIMA MATAVULJ

The paper analyzes the apocalyptic discourse of Matavulj's short story *The Last Knights* (1903), as well as the ways of narrative shaping of the apocalypse, the relation of the realistic narrative to apocalyptic images and performances, and those segments in the short story that open the realistic narrative to the apocalyptic. Apocalyptic passages in the story are described and interpreted, shaped as implicit quotations to the *Revelation of John the Theologian* (Babylonian harlot and greenery, strongly present figure of the beast, desire for a new world and the downfall of the former one, feeling of the end of a form of existence and time, sense of doom in the existing world, personal tragedies and family ruins), while special attention is paid to the analysis of the (perverted) figure of the holy warrior, represented in the character of Ilija Bulin. At the same time, the story abounds in religious motifs and symbols: names of heroes (Elijah, James, Todor), saints (St. Francis, St. Dominic), icons, repentance, sin, which opens the possibility of a theopoetic analysis of the story itself. Although this story by Matavulj has not been included in the corpus of his pious stories so far, it can, through the abundance of hidden Christian-apocalyptic moments, quite justifiably join the given corpus.

Keywords: apocalypse, realism, theopoetics, theopoetic reading, literary eschatology, apocalyptic discourse